

ÖZET

"Manisa İl Halk Kütüphanesi" çeşitli yazma eserleri bünyesinde barındırması açısından önem taşıyan kütüphanelerimizden biridir. Kütüphanede yaklaşık olarak 8048 adet yazma eser yer almaktadır. Bu yazmalar İslam bilimleri, tarih, edebiyat, astroloji gibi çeşitli konularda gruplandırılmıştır. Kütüphanede yer alan bu yazmalar arasında, gerek cildi, hattı gerekse süslemeleri açısından önem taşıyan 53 adet Mushaf-ı Şerif yazması bulunmaktadır. Bu yazmalardan üç tanesi cüzler halinde ciltlenmiş, diğerleri ise Mushaf halindedir. Genelde istinsah tarihi olmayan bu Mushaf-ı Şerif yazmalarının tarihli olanları ise XIV- XVI- XVII ve XIX yüzyıllara aittir. Bu yazmalardan kütüphanede 3136 envanter numarası ile kayıtlı olan Mushaf-ı Şerif'in Hattatı ve tarihi belli değildir. Ancak yazmanın gerek cildi, yazı karakteri, gerekse süslemeleri 16.yüzyıl dönem özelliklerini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Makalede Mushaf-ı Şerif'in genel özellikleri verdikten sonra süslemeleri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

EVALUATING THE ILLUMINATIONS OF THE "MUSHAF-I ŞERİF" MANUSCRIPT WITH THE INVENTORY NUMBER OF 3136 HELD BY THE MANİSA PUBLIC LIBRARY

Manisa Public Library is one of the significant libraries for its content of holding historical manuscripts. The Library holds 8048 manuscripts with subject headings of Islamic sciences, history, literature, astrology and theology. Mushaf-ı Şerif (holy book) manuscripts, which are placed within all the other manuscripts of the library that are classified in diverse subject headings, are of great significance from the aspect of their calligraphic styles, bindings, and illuminations. According to the research made at the library, there are 53 Mushaf-ı Şerif manuscripts. Three of them are binded in fascicles. Others are in Mushafs. Most of these manuscripts do not have the dates of their transcription. On the other hand, the ones that have transcription dates are from 14., 16., 17., and 19. centuries. Some of the manuscripts' bindings are very important from the aspect of their technical features that resemble their production period. It is also observed that most of the bindings are made of leather, but there are also bindings made of fabric and marbled paper.

In the course of researching at the library, some examples of the Mushaf-ı Şerif manuscripts are thought to be fine examples of their kind in terms of conveying periodical features. We especially paid attention to choose the inventory number of 3136 which is not that much deteriorated and is produced with different techniques and styles. The inventory of the Mushaf-ı Şerif manuscript is given and referred to its general stylistic features; and then the technical and the decorative features of one manuscript is explained.

Anahtar Kelimeler : Mushaf, Yazma, Motif, Geleneksel

Key Words : Mushaf, Manuscripts, Pattern, Traditional

"Mushaf"¹ yazma geleneğine İslam medeniyetinde oldukça önem verilmiş ve sanat değeri olan pek çok "Mushaf" hattatlar tarafından istinsah edilmiştir. Bu Mushaf-ı Şerif içinde gerek hattı, gerekse süslemeleri bakımından oldukça özen gösterilmiş ve günümüze ulaşabilen nadir eserler vardır. Bu eserler yurt içinde ve yurt dışında pek çok kütüphanelerin yazma eserler bölümünde ve depolarda saklanmaktadır. Ülkemizde yazma eserleri bünyesinde barındırması açısından önem taşıyan kütüphanelerden biri, Batı Anadolu'da yer alan Manisa ilimizdeki "Kitapsaray" adındaki "Manisa İl Halk" Kütüphanesidir (**Resim 1**). Kütüphanede bilim, edebiyat, din, tarih gibi farklı konularda yaklaşık 8048 adet yazma eser bulunmaktadır. Bu yazmalar Manisa Muradiye² ve Çeşnigir³ kütüphanelerinden, vakıflardan, köy ve ilçelerden toplanmıştır. Toplanan bu yazma eserler arasında gerek hattıyla gerekse tezhipleri ile dikkat çeken 53 adet "Mushaf-ı Şerif" yazması bulunmaktadır. Bunlar XIV, XVI, XVII ve XIX. yy gibi çeşitli dönemlere aittir. Kütüphanede yer alan Mushaf-ı Şerif yazmalarından üç adeti⁴ cüzler halinde ciltli, diğerleri ise eksiksiz Mushaf halindedir. Cüzler halinde cildi olan Mushaf-ı Şerif yazmaları ise genelde 18 ile 23 arasında değişen yapraklardan oluşur. Her yaprakta 9-11 satırın yer aldığı yazmalar sülüs, nesih ve muhakkak hattı ile saykallı Abadi⁵ ve taç fil

* Yrd. Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları, Tezhip Anasanat Dalı, İzmir, E-mail: gul.guney@deu.edu.tr

1- Mushaf: Arapça ciltlenmiş bir bütün haline getirilmiş demektir. Makalede "Mushaf" kelimesi Kur'an-ı Kerim'in ciltlenmiş bütün halinde yer alması için kullanılmıştır. Ancak Söz konusu Mushaf cüzler halinde olduğu için buna "Ezra-i Şerif" dememiz yanlış olmayacaktır.

2- Sadık Karagöz: **Manisa İli Kütüphaneleri**, Ayyıldız Matbaacılık, Ank 1974, s.24-33

3- Sadık Karagöz: A.g.e, s.34-38

4- Manisa İl Halk Kütüphanesi MHK 3136, MHK 3137, MHK 5510 envanter numaralı yazmalar cüzler halinde bulunmaktadır.

5- Uğur Derman : "Kâğıda Dair" **İslam Düşüncesi**, yıl 2, sayı 5, 1968, s. 339-340

igranlı kâğıtlar üzerinde yazılmıştır.⁶ Ciltlerinde deri olmakla beraber kumaşın kullanıldığı da görülmektedir. Mushaf-ın çoğu zahriye, serlevha ve hatime sayfalarına sahiptir. Bazı Mushaf-ın hatime sayfalarında hattatın yazmış olduğu son eserle, kaç adet yazma yazdığı, hattata takılan lakap ve isminin yer aldığı ketebe kaydı bulunur. Tezhipleri ise dönem özellikleri gösterdiği gibi ekol farklılıklarını da orta koymaktadır. Depolarda saklanan bu yazmaların gerek ciltlerinde gerekse sayfalarında dış etkenlerden kaynaklanan yıpranmalar ve bozulmalar oldukça dikkat çekmektedir.

Kütüphanede tek cilt halinde oldukları gibi, cüzler halinde ciltlenmiş Mushaf-ı Şerif yazmalarına da rastlanmaktadır. Makaleye konu olan yazma Mushaf-ı Şerif cüzler halinde ciltlenmiş örneklerden biridir. Eser 3136 envanter numarası ile kayıtlıdır. Yazmanın ilk sayfalarında yer alan mühürlerden anlaşıldığı üzere yazma Muradiye kütüphanesinden gelmiştir. Yapılan incelemede eserin istinsah tarihi ve hattatının olmadığı görülmüştür. Ancak kütüphanenin Arapça yazma katalogunda H.973, M.1565 tarihi yazılıdır.⁷ Otuz cüzden meydana gelen Mushaf-ı Şerif'in her cüzü ciltlidir. Ölçüleri 360x240mm/210x145mm'dir.⁸ Her cüz 16-18 varaktan oluşmaktadır. Her varakta 1- 6 ve 11. satırlar dikdörtgen alanlar içinde "zer"⁹ mürekkebi ile Muhakkak¹⁰ hattı, diğer satırlar ise "is" mürekkebi ile "nesih hattı ile yazılmıştır. Cüzler ciltlenirken sayfaların tıraşlandığını serlevhanın etrafında yer alan "tığ" motiflerinin kesilmesinden anlamaktayız.¹¹ Bu da cüz ciltlerinin ölçülerinin daha büyük olduğu, orijinal olmadığı, onarım sırasında değiştirildiğini düşündürmüştür.¹² Kahverengi meşin deriden yapılan cilt kapakları yıpranmaması için yeşil ipek bir bezle kaplanmıştır. Ancak bezlerin de yırtılmasından dolayı ciltler tam olarak korunamamakta sırtında ve mıklebende kopmalar görülmektedir. Kapaklarının iç ve dış yüzeyleri oldukça özenli bir şekilde bezenmiştir (Resim 2).

Mushaf-ı Şerif'in Cilt Süslemeleri

Otuz cüzden oluşan Mushaf-ın her cüzünün cilt kapağı aynı üslup ve teknikle bezenmiştir. Cilt kapaklarının dış yüzeyi tamamen altınla kaplı, motifler ise kabartma olarak işlenmiştir. Ayrıca kapakların kenar pervazlarında sülüs hattıyla hadisler bulunmaktadır.¹³ Bu yüzden cilde tamamı altın ile yapılmış "yazılı cilt"¹⁴ dememiz doğru olacaktır. Mushaf-ın I. cüzünün alt, üst kapağı ve mıklebinin dış kısımlarında görülen süsleme üslubu diğer tüm cüzlerde de tekrar etmiştir. Kapağın ortasında, beyzi formda salbekli ve dendanlı şemse motifi, şemse motifinin içi ise, rumi ve hatayi gurubu motiflerden oluşan ¼ oranında kompozisyon yer almaktadır. Kompozisyonda rumi motifleri ile paftalar oluşturulmuş, hatayi gurubu motifleri ile de bu paftalar içinde helezonlar döndürülmüştür. Köşebentlerde ise şemse motifinin ¼'i kullanılmıştır. Şemse ve köşebentler arasında kalan alanda, haliç işi helezonlarda hatayi gurubu motifler ve bulut motifleri görülmektedir (Resim 3). Cildin mıklebinde de kapakların dış yüzeyinde kullanılan üslup ve kompozisyon tekrar etmiştir. Cildin sırtı ise deri renginde bırakılmış, süslemeye yer verilmemiştir.

6- Gül Güney : "Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Yer Alan "3137" Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif'in Süslemeleri"

10.Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Printer ofset, İzmir 2009, s.146

7- Makaleye konu olan 3136 env.no'lu Mushaf-ı Şerif'in cilt kapaklarının, kütüphanede yer alan istinsah tarihi belli 3137 env. no'lu Mushaf-ı Şerif'in cilt kapakları ile aynı üslupta yapılmış olması bu iki eserin aynı tarihte yazıldığını düşündürmüştür olabilir.

8- Bu ölçüler Mushaf-ı Şerifin kapak ölçüleri ve yazı alanının ölçüleridir.

9- Uğur Derman : "Eski Mürekkebciliğimiz" **İslam Düşüncesi**, Yıl:1, Sayı: 1, Mart 1967, s.105

10- Muhittin Serin: **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**, Mas matbaacılık A.Ş, İstanbul 2003, s.73

11- Klasik tezhip kurallarına göre tığ motifi sayfa kenarının belli bölümüne kadar çalışılıp daha sonra sayfanın görülmesine izin verilir. Ama burada yer alan "tığ" motifi sayfa kesildiği için yarım görülmektedir.

12- Zeren Tanındı: **13-14. Yüzyılda Yazılmış Kur'anların Kanuni Döneminde Yenilenmesi, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık I**, İst.1986, s. 140

13- Hadislerin Türkçe Transkripsiyonu: Hz. Peygamber (s.a.v) buyururlar ki: Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa onun için bir sevap ve bu sevap (bazen) on misline kadar çoğalır. Kur'an'dan okuduğu "elif-lam-mim" in bir harf olduğunu söylemiyorum; bilakis elif bir harf, lam bir harf ve mim bir harftir. / Hz. Peygamber (s.a.v) dedi ki: Kur'an'ın zahiri, batını, ince detayları ve hakikatleri vardır. Zahir olan yönü avam, batın yönü bilginler, ince detaylar evliya ve hakikatler ise Peygamberler içindir. / Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: Şüphesiz bu Kur'an (tutunacak ip misali) bir sebeptir. Bir başı Allah'ın diğer başı ise sizlerin elinizdedir. (Hadisler DEÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç Mehmet Sait Toprak tarafından okunmuştur)

14- Mine Esiner Özen; **Türk Cilt Sanatı**, Ankara 1998, s.22

XVI. yüzyıl Türk ciltlerinde yüzeyin tamamen altınla kaplı olduğu pek görülmez. Genelde motiflerin olduğu kısımlarda altın kullanılmıştır. Oysa İran kaplarında altın bütün zemine ve üzerindeki kabartmalara sürülür.¹⁵ Ele aldığımız Mushaf-ı Şerif'in cüz ciltlerinde bu teknik kullanılmıştır. Elenor Sims bir makalesinde¹⁶ XVI yüzyılın ilk yarısında Osmanlı süsleme sanatında, geniş spiral-lerin ve bunların üzerinde yer alan rumi¹⁷ motiflerinin ayrı bir özelliği olduğuna dikkat çeker. Bu motiflerin renkli veya altınla kaplı deri üzerinde baskı halinde kullanıldığı da ifade eder.

Mushaf-ı Şerif'in cilt kapaklarının dış yüzeyinde görülen süsleme tekniği, iç kapaklarda yerini "Kat'ı"¹⁸ tekniğinde yapılmış süslemeye bırakır. Oldukça ince bir işçilikle yapılan bu teknik bize İran ciltlerini hatırlatmaktadır.¹⁹ Mushaf'ın tüm cüzlerinin kapaklarının iç kısmında aynı teknikte süsleme kullanıldığı görülmektedir. Bordo renginde meşin deriden yapılan iç kapakların ortasında katı tekniğinde, salbekli şemse motifi ve kenarlarda ise köşebentler yer alır. Şemse motifinin içinde altınla boyanmış rumi motiflerinden oluşan ¼ oranında ipliklerle paftalara ayrılmış bir kompozisyon bulunur. Paftalara ayrılan zeminler kırmızı, mavi ve yeşil olmak üzere renklendirilmiştir (**Resim 4**).

Duncan Haldane'nın "Islamic Bookbindings" adlı kitabında, "Victoria and Albert" Müzesi'nde (Londra) yer alan İslam ciltleri arasında Türk ciltleri olarak ayırdığı bölümde 139 ve 140 numarada yer alan cildin, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan 3136 envanter numaralı Mushaf cildi ile aynı olduğunu görmekteyiz (**Resim 5**). Cildin ölçüsü, rengi, motif ve kompozisyonlar, cilt üzerinde yer alan Hadisler makalede ele aldığımız söz konusu Mushaf cildi ile aynıdır. Duncan Haldane kitabında bu cildin Türkiye'den geldiği ve muhtemelen XVII veya XVIII. yüzyıla ait olduğunu yazarak, Kur'an cildi olabileceğini de söylemektedir.²⁰ Ancak cilt özelliklerinden bu cildin daha erken tarihli olduğu düşünülmektedir. Farklı yerlerde bulunan bu iki cilt büyük bir olasılıkla aynı yerde ve aynı kişi tarafından yapılmış olmalıdır.²¹

Kütüphanede yer alan Mushaf-ı Şerif arasında 3137 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in cilt kapakları makaleye konu olan Mushaf-ı Şerif'in cilt kapakları ile aynı üslup ve teknikte yapılmış olmaları, küçük ayrıntılar dışında kompozisyonlardaki tekrar bu iki cildin de aynı zamanda ve aynı ustanın elinden çıktığını düşündürmektedir. Kütüphanede 3137 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in cilt kapaklarının Tebrizli mücellit tarafından yapıldığı kaydedilmiştir. Fakat Mushaf'da hattatının Muhammed b.Ahmed el-Halili et-Tebrizi²² (H.973) olduğuna dair kayıt vardır. Mücellidi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.²³

Türk kitap kaplarının özellikle XVI. yüzyılın başlarında, kendi üsluplarını geliştirinceye kadar, Çeşitli ekollerin (Herat, Şiraz, Tebriz) etkisi altında kaldığı bilinmektedir.²⁴ Söz konusu bu iki cildin²⁵ de gerek kompozisyon özelliği, renkler, gerekse işçiliği bu ekollerin etkisi altında bezendiğini göstermektedir.

Mushaf-ı Şerif'in Sayfa Tezhipleri **"Serlevha"**

Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan 3136 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in cilt kapaklarında görülen süslemedeki ihtişam, sayfalarda da kendini göstermektedir. Otuz cüzden oluşan mushaf'ın sayfa sayıları 16 ile 19 arasında değişmektedir. Mushaf'ın Zahriye sayfası yoktur. I. cüzde

15- Kemal Çiğ: **Türk Kitap Kapları**, Doğan kardeş matbaacılık, İstanbul 1971, s.15

16- Eleanor Sims : "An Illuminated Manuscript Copied by Shaykh Hamdullah in The Library of Congress in Washington", **Dokuzuncu Milletler Arası Türk Kongresi**, cilt III, İstanbul 1991, s.207

17- Eleanor Sims'in Palmet olarak ifade ettiği motifler aslında "rumi" motiflidir. Bakınız; Eleanor Sims: A.g.m, s.207, Selçuk Mülayim: **Değişimin Tanıkları**, Mir matbası. İstanbul 1999, s. 168-169

18- Gülbün Mesera; **Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı**, Minpa basımevi, Ankara 1998, s.13

19- Bakınız; Duncan Haldane; **Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum**, The World of İslam Festival Trust, London 1983, s.87, s.97.

20- Duncan Haldane: A.g.e, s.151-152

21- Gül Güney; "Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Mushaf-ı Şerif Ciltlerinden Örnekler", **IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi**, Mısır 2009, s.564-565

22- Hattat Muhammed b.Ahmed el-Halili et-Tebrizi 'nin H.962 M.1554-1554 tarihli Mushaf-ı Şerif nüshası bulunmaktadır. Safevi döneminde Heratta yapılmıştır. Örnek için bakınız: 1400. yılında Kur'an-ı Kerim, İstanbul 2010, s.300, kat no:74

23- Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 3137 Envanter numaralı Mushaf-ı Şerif, ketebe sayfası.

24- Duncan Haldane; **Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum**, The World of İslam Festival Trust, London 1983, s.137

25- Manisa İl Halk Kütüphanesi, 3136 ve 3137 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif ciltleri.

Fatiha ve Bakara surelerinin yer aldığı sayfalarda (1.varak b yüzü - 2. varak a yüzü) eserin serlevhasını görmekteyiz. Çift sayfa halinde tasarlanan serlevhanın tezhipli alanı oldukça ince bir işçiliğe sahip ve 190 mm x 305 mm ölçülerindedir. Her iki sayfada da aynı kompozisyon tekrar etmiştir. Mürekkep serlevha formunda tasarlanan sayfada dikey ve yatay dikdörtgen alanlar yer alır. Bu alanların kesişmesi ile de ortada “Fatiha” ve “Bakara” surelerinin yer aldığı yine bir dikdörtgen alan oluşturulur. Bu alanın zemini açık mavi renkle boyanmış, üzerine altın mürekkep ve muhakkak hattı ile Fatiha ve Bakara sureleri yazılmıştır. Altınla yedi satır halinde yazılan “Bakara” süresinin 5. ayetine yer kalmadığı için yazı siyah mürekkeple Nesih hattıyla yazılmıştır (**Resim 6**).

Serlevhanın tezhipli alanları oldukça ince bir işçilik ve kompozisyon çeşitliliği ile tasarlandığını görmekteyiz. Özellikle surelerin yazılı olduğu alanın sağında ve solunda dikine yerleştirilmiş dikdörtgen alanlarda görülen kompozisyon dikkat çekmektedir. Orta bağlarla birbirlerine bağlanan rumilerden siyah, kırmızı ve mavi renginde paftalar oluşturulmuştur. Paftaların içinde ise penç ve yapraklardan oluşan tek bir dal dolandırılır. Rumi paftaların içinde dolanan tek dal çok ince, altınla tahrir çekilmeden boya üzerine uygulanmıştır. Tahrir çekilmeden boya üzerine fırça ile uygulanan teknik hakkında Yıldız Demiriz, XV. yüzyılda sıkça kullanılan fakat XVI. yüzyılda pek benimsenmeyen arkaik denilebilecek bir teknik olduğunu söyler.²⁶ Pek nadir olsa da bu tarz uygulamaları XVI. yüzyıl yazmalarında da görmekteyiz. Dikine yerleştirilmiş bu dikdörtgen alanlar kırmızı, siyah ve limonküfü olmak üzere yaklaşık 2mm’lik cetvellerle son bulmuştur.

Serlevhada söz konusu surelerin altında ve üstünde enine yerleştirilmiş dikdörtgen alanlar görülmektedir (**Resim 12**). Dikdörtgen alanların ortalarında altın zemin üzerinde “üstübeç”²⁷ denilen beyaz renkte boya ile üstte “bu kitabın Fatiha ile başladığını”, altta ise “Mekke’de indiği ve kaç ayeten meydana geldiği” gibi ibareler yer alır. Aynı şekilde Bakara suresi için de “Medine’de indiğine” dair ibareler kullanılmıştır. Kenarlar ise ipliklerle paftalara ayrılarak hatayı grubu ve rumi motiflerinden oluşan kompozisyonlardan meydana gelmektedir. Bu alan geçmelerden oluşan altın zeminli bir bordürle, kırmızı ve mavi cetvellerle son bulur. (**Resim 6**)

Kompozisyonda dış pervaza geçmeden önce alanın üç tarafını dolanan kartuş paftalardan oluşan bir iç pervaz yer alır. Siyah, açık mavi ve kırmızının kullanıldığı iç pervazda penç ve yapraklardan oluşan dallar dolandırılır. Daha sonra lapis ve kırmızı renkte cetvellerle dış pervaza geçilir. Dış pervazın yatay kenarları dendansız düz olarak, dikey kenarının orta bölümü ise mihrap formunda tasarlanmıştır. Hem mihrap formunun hem de dikdörtgen alanların yer almasından dolayı serlevhanın "mürekkep" serlevha²⁸ olduğunu söyleyebiliriz. Dış pervazın yatay kenarları İplik ve rumi motifleri ile alanlara bölünerek hatayı gurubu çiçeklerden oluşmaktadır. Bu düzen dikey kenarda da devam etmekte, ancak orta alanda yer alan mihrap formunda rumi, yapraklar ve hatayı motifi şeklinde paftaları görmekteyiz. Paftaların içinde ise tahrirsiz altınla yapılmış hatayı gurubu çiçeklerden oluşan dallar tekrar etmektedir. Surelerin sağında ve solunda dikine oluşturulan dikdörtgen alanlarda ise “çift tahrir” tekniğinde hatayı gurubu çiçeklerden kompozisyonlar görülür. Bu teknik Mushaf’ın tüm cüzlerinde ve her sayfasında görülmektedir (**Resim 7**)(**Resim 8**).

“Cüz Sayfaları”

Mushaf-ı Şerif’in tüm cüzleri serlevhada olduğu gibi tezhip yönünden oldukça zengindir. Her cüzün ilk sayfası, ister sure başına denk gelsin, isterse devam eden surenin başlangıcı olsun serlevha formunda tezhiplenmiştir. Tek sayfa halinde görülen cüz başı tezhiplerinde “iklil” ve “mürekkep” serlevha formu kullanılmıştır. İklil ve mürekkep serlevha formunda tasarlanan cüz başı tezhiplerinde iki farklı üslup görülmektedir. Bunlardan ilki klasik üslupta kullanılan rumi, bulut ve hatayı gurubu²⁹ motiflerden oluşan simetri kompozisyonlardır. Bu kompozisyonlar serlevha formunun üst bölümünde dikdörtgen alanlar içinde yer alır. Beyaz ve kırmızı ipliklerle paftalara ayrılan dikdörtgen alanlarda genelde rumi motifinden oluşan simetrik kompozisyonlar görülür. Ayrıca iplik paftaların içinde, “çift tahrir” tekniğinde penç ve yapraklardan oluşan kompozisyonlar kullanılmıştır. Bu teknikte fırça ile motiflerin her birimi birbirine bağlanmadan, aralarında hava boşlukları bırakılarak birleştirilir.

26- Yıldız Demiriz : “16.yy’a ait tezhipli bir Kur’an” **Sanat Tarihi Yıllığı**, S VII. İst. Ed. Fak. Matbaası, İstanbul 1977,s.45

27- Bakınız: Mine Esiner Özen: **Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü**, Basım atölyesi, İstanbul.1985, s. 75

28- Çiçek Derman : “Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatçılarıyla Tezhip Sanatı” **Osmanlı Ansiklopedisi**, Kültür ve Sanat, cilt 11, Ankara 1999, s. 109

29- İnci A.Birol, Çiçek Derman: **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, Koş matbaacılık, İstanbul 1991, s. 65

Böylece motif birimleri birbirlerine değmeden bir bütün oluştururlar (**Resim 9**).

Kompozisyonda görülen iplik paftaların dışında kalan alanlarda mavi rengin üzerinde hatayi gurubu (hatayi, penç, goncagül) çiçeklerden ve yapraktan oluşan tek dal halinde dolanan serbest kompozisyonlar görülmektedir. Cetvellerle de sınırlanan dikdörtgen alanların üst bölümleri bazen düz bazen de taç formunda dendanlı olarak çizilmiş ve ince tığlarla da son bulmuştur.³⁰ (**Resim 10**) Ancak 15. cüz ve 17. cüzlerin 1b sayfalarında görülen serlevha formundaki tezhiplerde dikdörtgen alanlarda “hendesi” süslemeye yer verilmiştir (**Resim 17**). Aynı zamanda 3. cüz ve 12. cüz 1b sayfalarındaki serlevha formatındaki tezhiplerde diğerlerinde farklı olarak bulut motifi de kullanılmıştır (**Resim 11**), (**Resim 12**). Bu kompozisyonlarda mavi, kırmızı, siyah ve yeşil (limonküfü) kullanılan ana renkler olmuştur.

Mushaf-ı Şerif’in farklı cüzlerinin³¹ ilk sayfalarında kullanılan ikinci tezhip üslubu ise zeminleri renk ve altınla boyalı rumi, yaprak ve hatayi motifinin kendinin pafta oluşturduğu simetrik kompozisyonlardır. Kompozisyonlarda ayrılma rumi motifleri birbirlerinin altından ve üstünden geçerek, orta bağlarla birbirlerine bağlanıp, tepeliklerle son bulmuştur. Kendilerinin pafta oluşturduğu bu motiflerin içinde yine penç ve yapraklardan serbest dallar dolanmaktadır. Bu kompozisyonlarda altın, siyah ve kırmızı çok fazla kullanılmış, yeşil rengine yer verilmemiştir (**Resim 13**), (**Resim 14**).

Mushaf-ı Şerif’de yer alan tezhipli alanlardan biri de sure başlarıdır. Sure başlarında genelde daha basit ve sade bir süslemeye gidilerek iki farklı kompozisyon görülür. İlki diğerine nazaran daha geniş dikdörtgen bir alanda düzenlenmiştir. Dikdörtgen alanın ortasında surenin adı yer alır. Sağında ve solunda salbek formuna benzeyen iplik paftalar görülmektedir. Bu paftaların içinde rumi motifi ile simetrik kompozisyonlar uygulanmıştır. Kalan alanlar yine ipliklerle ayrılmış ve içlerinde hatayi gurubu çiçeklere yer verilmiştir. İkinci üslup ise daha dar dikdörtgen bir alanda uygulanmıştır. İlk kompozisyondan farklı olarak sure adının yer aldığı alanın sağında ve solundaki salbek formlarına yer verilmemiştir. İpliklerle paftalar oluşturulmuş, içlerine hatayi gurubu desenler yerleştirilmiştir (**Resim 15**). Sure adının yazıldığı alanlarda açık mavi, diğer alanlarda ise altın ile beraber lapis, kırmızı ve yeşil kullanılmıştır.

Mushaf-ı Şerif’de tezhibin kullanıldığı yerlerden biri de güllerdir. Mushaf’da tek tip “gül” motifi her yerde tekrar etmiştir. Güller oldukça sadedir. İki dairenin iç içe geçmesi ile oluşur. İç dairede lapis, dış dairede ise altın kullanılmıştır. İç dairenin ortasında ipliklerle kapalı bir form oluşturulmuştur. Bu formun içinde ½ oranında penç ve yapraklardan oluşan kompozisyon yer almaktadır. Dairelerin en dışına boşluk bırakılarak iplik çekilmiştir. Bazı güllerde altta ve üstte tığlar yer almakta, bazılarında ise bulunmamaktadır. Güllerin içlerinde veya etrafında yazı yoktur. Sayfalara gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu yüzden de güllerin belirli bir amaca yönelik değil süsleme unsuru olarak kullanıldığını da söyleyebiliriz. Ancak bazı sayfalarda secde edilecek yerlere lal mürekkeple “secde” ibaresi yazılmış ancak gül motifine yer verilmemiştir (**Resim 16**).

Mushaf-ı Şerif’de serlevha, cüz başları, sure başları ve güller dışında tüm sayfalarda yazı alanlarının sağında ve solunda dikine yerleştirilmiş dikdörtgen alanlarda hatayi gurubu çiçeklerden kompozisyonlar görülmektedir. Bunlar zer-mürekkeple “çift tahrir” tekniğinde yapılmış, tek iplik üzerinde dolanan serbest kompozisyonlardır. Sayfanın oldukça estetik görünmesine sebep olmaktadır. Yine sayfada yazı etrafına çekilen cetvellerde kullanılan altın ve kırmızı ve yeşil gibi renkler yazının sınırlı alanlar içinde yer almasını ve estetik olarak düzgün görünmelerini sağlamaktadır.

30- 2.cüz 1b,3.cüz1b,4.cüz 1b, 5.cüz 1b, 7.cüz 1b, 9.cüz 1b, 12.cüz 1b, 14.cüz 1b, 15.cüz 1b, 16.cüz 1b, 17.cüz 1b, 18.cüz 1b, 20.cüz 1b, 21.cüz 1b, 23.cüz 1b, 25.cüz 1b, 26.cüz 1b, 27.cüz 1b, 28.cüz 1b, 29.cüz 1b,27.cüz 1b, 28.cüz 1b, 29.cüz 1b, 30.cüz 1b. Numaralı cüzlerin ilk sayfasında kullanılan serlevha formunda yapılan cüz başı tezhipleri aynı üslupta yapılmıştır.
31- 6.cüz 1. varak b yüzü, 8.cüz 1. varak b yüzü, 11. cüz 1. varak b yüzü, 13.cüz 1. varak b yüzü, 19.cüz 1. varak b yüzü, 24.cüz 1. varak b yüzü. Numaralı cüzlerin ilk sayfalarında yer alan tezhipler farklı üsluptadır.

Sonuç

Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan 3136 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif, cildi, hattı ve tezhibi açısından özellikli olduğunu düşündüğümüz yazmalardandır. İstinsah kaydının olmaması bize Mushaf'ın tarihlendirilmesi konusunda sıkıntılar yaratmıştır. Ancak tezhip ve cilt özellikleri kesin bir tarih ortaya koymamızı sağlamasa da yakın bir tarihi söylememize yardımcı olmuştur. Oldukça ince bir işçiliği olan Mushaf'ın sayfa düzeni kullanılan renkler, motif ve kompozisyonlar bize Herat'ta yapılmış Safevi³² dönemi yazmalarını hatırlatmaktadır.³³ Safeviler'de kitap sanatının örnekleri Osmanlılarda olduğu gibi saray nakkaşhanesinin etkinliği olarak sadece sarayda hazırlananlarla sınırlı kalmamıştır. Sanatçılar Herat, Şiraz, Tebriz gibi çeşitli kentler arasında gidip gelerek çalışmalarını yanında, "Osmanlı" gibi yakın komşularının saray atölyelerine de giderek meslektaşlarını etkilemişlerdir. Bu etkileşim saray atölyelerinde meydana getirilen yazmaların gerek ciltlerinde, gerekse tezhiplerinde kendini göstermektedir. Makaleye konu olan Mushaf-ı Şerif'in tezhiplerinde görüldüğü gibi altın ve lapisin bir arada kullanımı, beyaz ince iplikler, çok ince, hatta tahrirsiz dallar üzerinde sıralanan çiçekler, kırmızı ve siyah zeminli, çiçekli kartuş paftalı iç pervazlar, özellikle serlevhanın uzun kenarında, dışarıya doğru çıkıntı yapan üçgen formlu tasarımlar, sure başlarının ve sayfa kenarındaki güllerin sadeliği Safevi dönemi Herat atölyelerinin tezhipde kullanılan üslupları arasındadır.³⁴ Bu özellikler günümüze kadar ulaşmış bu döneme ait pek çok yazmada da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İslam Eserleri Müzesi'nde yer alan yine Safevi dönemi Herat'ta yapılmış H.975/M.1568 tarihli Mushaf-ı Şerif'in³⁵ dış pervazında kullanılan motif, kompozisyon ve renkler, ele aldığımız Mushaf-ı Şerif'in serlevhasının dış pervazı ile çok büyük benzerliklere sahiptir. Özellikle iplik paftalar içine yerleştirilen, ½ oranında rumi motifinden oluşmuş kompozisyonlar, iç pervazda kullanılan siyah renk, boya üzerine tahrirsiz altınla çekilen çok ince saplar önemli benzerliklerdir. Ayrıca yazı metninin içinde siyah mürekkep yanında farklı renklerde (Lal, zer-mürekkep vb.) mürekkeplerin de kullanımı bu dönem Mushaf-ı Şerif yazmalarında da görülür.

Cristina Gruber "The Islamic Manuscript Tradition"³⁶ adlı kitabında Indiana Üniversitesinin koleksiyonunda yer alan İslam yazmalarında Herat Safevi döneminde yapılmış bir Kur'an-ı Kerimden bahseder. Hattatı ise Ali b. Muhammed b. Muqaddam'dır. İhtişamlı bir cilde sahip olan Mushaf'ın otuz cüzden oluştuğu ancak "lilly" kütüphanesinde bu Mushaf'ın sadece 9. cüzünün olduğu ifade edilmiştir. Diğer cüzleri ise farklı yerlerde dağılmış olarak bulunmaktadır. Eserin süslemelerindeki ihtişamdan dolayı Mushaf'ın saray için veya özel kişiler için hazırlandığını da ifade etmiştir. Söz konusu Mushaf'a bakıldığında makale konusu olarak ele aldığımız Mushaf-ı Şerifle benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Mushaf'ın cüzler halinde yazılmış olması, sayfa düzeni, sayfada yer alan tezhipli alanlar, cilt özellikleri, (cildin rengi, üzerinde yer alan "hadisler", cilt kapaklarının içindeki kat'ı süsleme, dış kapakların tamamının altınla kaplı olması), kompozisyonlarda kullanılan motif ve renkler aynı atölyenin ya da aynı ustanın elinden çıkmış olabileceğini düşündürmüştür (Resim 17, 18).

İslam dünyasında yüzyıllar boyu, farklı dönemlerde çeşitli ekollerin etkisi altında Mushaf yazılmıştır. Bu Mushaf'ların gerek cildi, hattı, gerekse tezhipleri döneminin zevk ve anlayışı içinde yapıldığı gibi farklı bir ekolün etkisi altında da gerçekleştirilmiştir. Böylece farklı coğrafyalarda ortaya çıkan eserlerde aynı üslup ve tekniğin kullanıldığı görülür. Osmanlı'da saray atölyelerinde hazırlanmış pek çok yazma eserde bu unsurları görmekteyiz. İncelediğimiz Mushaf-ı Şerif'in de saray atölyelerinde özenle hazırlanmış bir yazma olduğunu düşünmekteyiz. Mushaf'ın cildinin ve tezhiplerinin XVI. yüzyılda Herat'ta yapılmış olan yazmaların süsleme üslubunu hatırlatması, eserin saray atölyelerindeki sanatçılar tarafından bu ekolün etkisi altında gerçekleştirilmiş olduğunu düşündürmüştür.

32- Sheila S.Blair and Jonathan M.Bloom; **The Art and Architecture of Islam (1250-1800)**, Yale University Press,1994, s.209

33- Christina Gruber : "Introduction: Islamic Book Arts in Indiana University Collections" **The Islamic Manuscript Tradition**, Indiana University Press, 2010, s. 17, 24

34- Zeren Tanındı : "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", **1400. Yılında Kur'an-ı Kerim**, promat basım yayın san. ve tic.a.ş, İstanbul, 2010, s.104-106,

35- Örnek için bakınız : "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an Koleksiyonu" , 1400.Yılında Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 2010 s.302, kat 75

36- Christina Gruber : "Introduction: Islamic Book Arts in Indiana University Collections" **The Islamic Manuscript Tradition** , Indiana University Press, 2010, s. 17

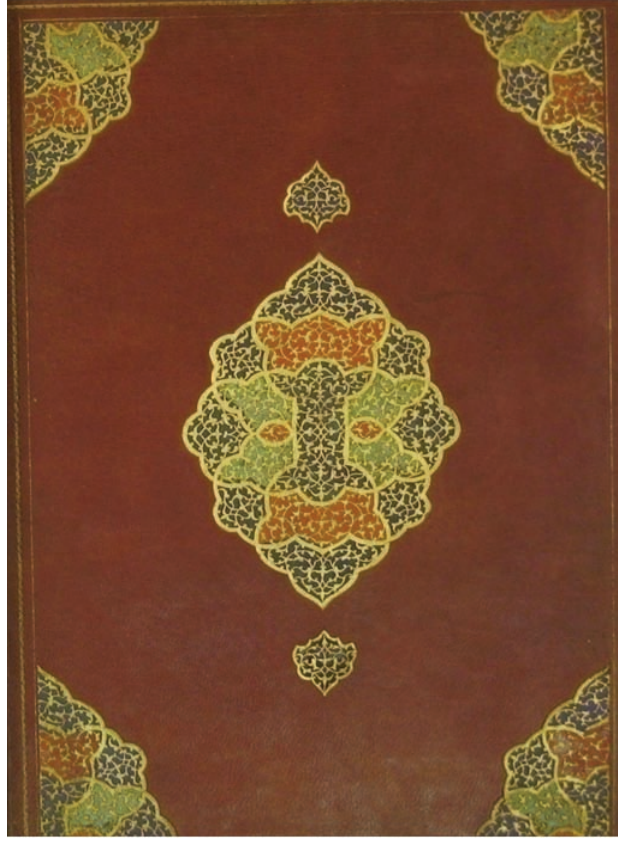
Resim 1: Manisa İl Halk Kütüphanesi.

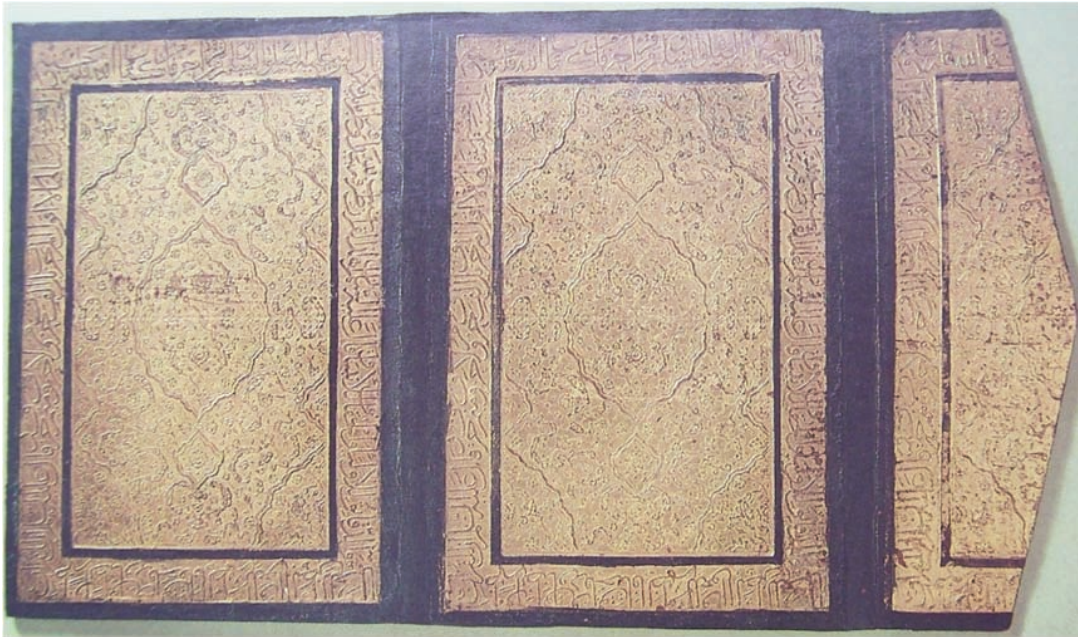
Resim 2: MHK 3136 Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif'in 1.Cüz Cilt Kapağı.

Resim 3: MHK 3136 Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif'in Cilt Kapağının Çizimi.

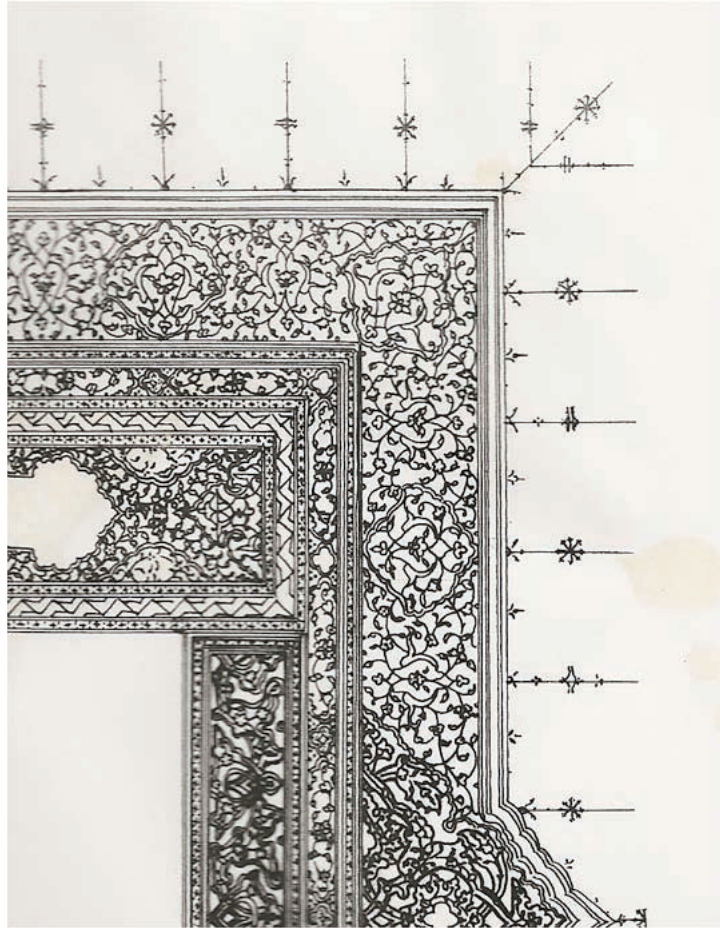
Resim 4: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif Cilt Kapağı İçi (Kat'ı Süsleme).

Resim 5: Victoria and Albert Müzesi (London) Cilt Dış Kapak Duncan Haldane: İslamic Bookbindings, s.151.

Resim 6: MHK 3136 Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif'in Serlevhası (1. cüz 1b).

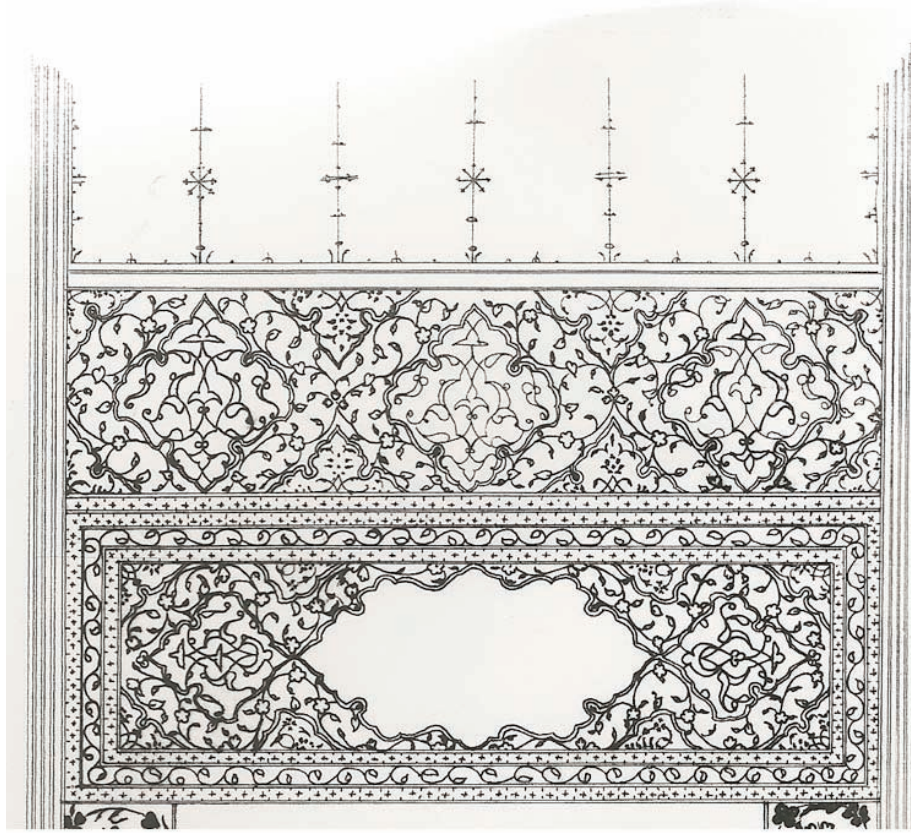
Resim 7: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter No'lu Mushaf-ı Şerif'in Serlevhasından ¼ Detay Çizimi.

Resim 8: Serlevhadan Detay.

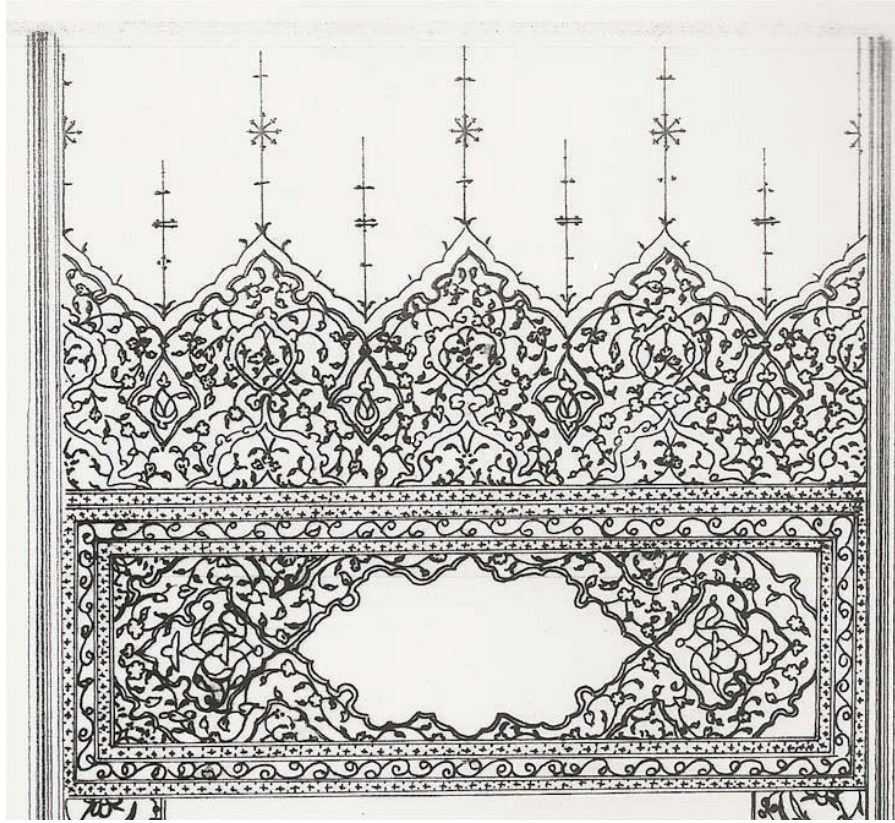
Resim 9: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in 2. cüz 1. varak b yüzünde yer alan Serlevha Formunda Yapılmış Tezhipli Sayfa.

Resim 10: Manisa İl Halk Kütüphanesi 2.cüz, 1.varak b Yüzünde Yer Alan Serlevha Formundaki Tezhipli Sayfanın Çizimi.

Resim 11: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in 12. cüz 1. varak b Yüzünde Yer Alan Serlevha Formunda Yapılmış Tezhipli Sayfa.

Resim 12: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in 12. cüz 1. varak b Yüzünde Yer Alan Serlevha Formunda Yapılmış Tezhipli Sayfanın Çizimi.

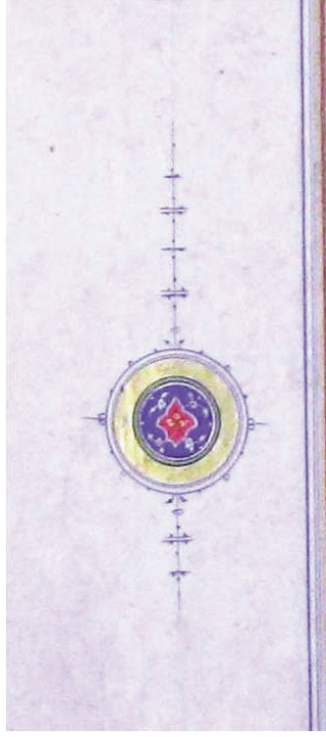
Resim 13: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in 19. cüz 2. varak b Yüzünde Yer Alan Serlevha Formunda Yapılmış Tezhipli Sayfa.

Resim 14: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in 19. cüz 2. varak b Yüzünde Yer alan Serlevha Formunda Yapılmış Tezhipli Sayfa.

Resim 15: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in Sure Baş Tezhipleri.

Resim 16: Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in Gül Motifleri.

Resim 17: Savefi Kur'an (Herat) 9.cüz cildi.
The Lilly Library, Indiana University,Bloomington.
(Christiane Gruber : The Islamic Manuscript Tradition, s.17).

Resim 18: Savefi Kur'an (Herat) 9.cüz başı.
The Lilly Library, İndiana University,Bloomington.
(Christiane Gruber : The Islamic Manuscript Tradition, s.24).

KAYNAKÇA

- Baker, F. Colin: Qur'an Manuscripts (Calligraphy, Illumination, Design), British Library, London 2007
- Biol, İnci A., Derman Çiçek: Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Koş matbaacılık, İstanbul 1991
- Blair, Sheila S.: "Color and Gold: The Decorated Papers Used in Manuscripts in later Islamic Times", Muqarnas, Volume XVII
- Canby, Sheila R.: Persian Painting, The British Museum Press, London 1993
- Çiğ, Kemal: Türk Kitap Kapları, Doğan kardeş matbaacılık, İstanbul 1971
- Demiriz, Yıldız: "16.yy Kur'an Tezhipleri Hakkında Bazı Notlar", Sanat Tarihi Yıllığı, S.13
- Demiriz, Yıldız: "16.yy'a ait tezhipli bir Kur'an" Sanat Tarihi Yıllığı, S VII. İst.Ed. Fak.
- Derman, Çiçek: "Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı" Osmanlı Ansiklopedisi, Kültür ve Sanat, cilt 11, Ank 1999
- Derman, Uğur: "Eski Mürekkebciliğimiz" İslam Düşüncesi, Yıl:1, Sayı: 1, Mart 1967
- Derman, Uğur: "Kâğıda Dair" İslam Düşüncesi, yıl 2, sayı 5, 1968
- Matbaası, İstanbul 1977
- Gruber, Christina: "Introduction: Islamic Book Arts in İndiana University Collections" The Islamic Manuscript Tradition, İndiana University Press, 2010
- Haldane, Duncan: Islamic Bookbindings in the Victoria and Albert Museum, The World of İslam Festival Trust, London 1983
- Güney, Gül: "Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Mushaf-ı Şerif Ciltlerinden Örnekler", IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi, Mısır 2009
- Karagöz, Sadık: Manisa İli Kütüphaneleri, Ayyıldız matbası, Ankara 1974
- Mesera, Gülbün: Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı, Minpa basımevi, Ankara 1998
- Mülayim, Selçuk: Değişimin Tanıkları, Mir Matbaası, İstanbul 1999
- Özkeçeci, İlhan, Özkeçeci Şule Bilge: Türk Sanatında Tezhip, Seçil ofset, İstanbul 2007
- Özen, Mine Esiner: Türk Cilt Sanatı, Ankara 1998
- Özen, Mine Esiner: Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım atölyesi, İst.1985
- Serin, Muhittin: Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar. Mas matbaacılık A.Ş, İstanbul 2003
- Özcan, Şehnaz Biçer: Timur Devri Herat Tezhip Ekolü, Marmara Üni. Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Tezhip Süsleme Sanat Dalı, Yayınlanmamış Sanatta yeterlik tezi, Danışman: Prof. F. Çiçek Derman
- Sims, Eleanor: "An Illuminated Manuscript Copied by Shaykh Hamdullah in The Library of Congress in Washington", Dokuzuncu Milletler Arası Türk Kongresi, cilt III, İstanbul 1991
- Tanırdı, Zeren: "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, promat basım yayın san. ve Tic.a.ş, ist.2010
- Tanırdı, Zeren: "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", 1400. Yılında Kur'an-Kerim, Promat basım yayın san. Ve tic.a.ş, ist.2010
- Tanırdı, Zeren: "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ortaçağ İslam Ciltleri" Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4, Tayf Basım İstanbul 1990
- Tanırdı, Zeren: "13-14. Yüzyılda Yazılmış Kur'anlar'ın Kanuni Döneminde Yenilenmesi" Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 1, İstanbul matbaası, İstanbul 1986.
- Yağmurlu, Haydar: "Tezhip sanatı hakkında genel açıklamalar ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde imzalı eserleri bulunan tezhip ustaları" Türk Etnografya dergisi, sayı 119 / 789, Ankara 1969